

М.І. СЮСЬКО
(Ужгород)

ІЗ НАРОДНОЇ ЗООНІМІЇ: КЛИЧКИ, СЕМАНТИКА ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНА З НАЯВНІСТЮ – ВІДСУТНІСТЮ РОГІВ У ТВАРИНИ

УДК 81'373.232; 81'373.6

Сюсько М.І. Із народної зоонімії: клички, семантика яких пов'язана з наявністю-відсутністю рогів у тварини; 19 стор., кількість бібліографічних джерел – 45; мова українська.

Анотація. Як показав аналіз, зоонімікон досліджуваної території має і свій набір смислових компонентів – зооснов, представлений як у кличках, що з'явилися внаслідок лексико-семантичних трансформацій, так і в кличках, породжених власне словотвірною деривацією, хоч семантична деривація як спосіб номінації в зооніміконі Українських Карпат виявився найбільш продуктивним, а отже, й найбільш поширеним.

Ключові слова: деривація, кличка, зоонім, зоонімікон, трансонімізація.

Resume. As analysis has shown, zoonymicon of the territory under investigation has its own set of sense components-zoological stems, represented both in animal names that came into being as a result of lexico-semantic transformation, and in the names, generated by word-formation derivation, though semantic derivation as a names of nomination in zoonymicon of the Ukrainian Carpathians appeared to be the most productive and, thus, the most disseminated.

Key words: derivation, animal name, zoonym, zoonymicon, transonymization.

До лексичних одиниць з референтно орієнтованою семантикою в карпатоукраїнській зоонімії належать клички, семантика яких у цьому випадку пов'язана з поняттям наявності-відсутності рогів у тварини з урахуванням їх індивідуальної своєрідності (розмір, конфігурація тощо). З інтегральної ознаки рогів у досліджуваній сфері повсюдно перетворюється в основну, провідну, диференційну. Належні сюди факти становлять собою строкату мозаїку, хоч багато з них окреслені, щоправда, чітко й визначено, виявляючи при цьому відповідники й на рівні апелятивів.

Значна різноманітність кличок цього розряду зумовлена специфікою самих реалій. Рівень деталізації в цій семантичній групі досягає великої точності, не маючи часто відповідників у літературній мові, де, навпаки, відчуваємо (простежуємо) тенденцію до узагальнення. Ознака “форма рогів”, крім того, релевантна і в етнографічному відношенні: в практиці присвоєння кличок за цією ознакою ім'яреки враховують: гострі прямі роги; роги плоскі, гвинтоподібно завиті (як у равлика); роги ущільнені з гострими ребрами; роги, притиснені до потилиці й серповидно загнуті назад; роги з вилоподібним (вилкастим) розгалуженням; роги лопатоподібні; тонкі роги з “розломом” під тупим кутом; шаблеподібно зігнуті роги; роги дуже товсті в основі, як і роги іншого згину й перетину тощо.

В основі більшості належних до цієї групи кличок лежить синекдоха й метонімія, що нерідко переплітаються з метафорою: тварині в цьому разі присвоюють ім'я вже не за ознакою особливості статури, зросту, масті, кольору шерсті чи оперення тощо, а в зв'язку з різними деталями ознаки “форма рогів”. Як результат набуття багатьма апелятивами (*віла, рог, ріжок, рожок, сабля, сани* та ін.) метафоричного осмислення в зоонімії Українських Карпат з'явилося й чимало відповідних кличок домашніх тварин. Як приклади подамо тільки незначну частину згрупованих з урахуванням семантики апелятивних основ зоонімів.

Метафоричну характеристику в досліджуваному регіоні містить, перш за все, пряморога звичайно тварина, тварина з довгими стирчатими рогами. Прості пишні роги, посаджені на високому бугристому лобі, й стали тут стимулом для таких, наприклад, кличок, як *Роган'а, Рогул'а, Рогуша, Рогал'я, Рогайя, Рогачка, Рогета, Рогата* чи *Рогул'а, Ругул'а, Рогіл'а* та ін.; *Рогач, Рогал', Рогак, Рогаш, Рогатий* та ін.

Мала рогата худоба (вівці, кози) з огляду на малі й звичайно акуратні ріжки отримує вже імена *Паріжска, Паріжан'а, Паружска, Ріжска, Ріжкан'а, Ріжкул'а* та ін. Ареал цієї групи фактів дуже широкий, ізглови доволі рівномірно розташовані по всьому масиву Українських Карпат, продовжуючись також на інших слов'янських землях.

Клички типу *Rogán'a, Rogúl'a* та ін. майже всюди містять інформацію про тварину з більшими, ніж звичайно, рогами, а в дериватах *Rіжка, Rіжкұл'a* та ін. емоційна оцінка в багатьох випадках уже притуплена, зглажена, і в побутовому вжитку вони є тільки засобами ідентифікації тварин з невеликими звичайно рогами, що взагалі є їх природним атрибутом. Ми спостерігали, що іноді такі імена отримує й будь-яка рогата тварина, і цією ознакою вона протиставляється безрогій тварині, уже названій за ознакою “відсутність рогів”. Однак такий розподіл не завжди витримується. Є випадки, коли, скажімо, клички *Rіжкán'a, Rіжкұл'a* й под. можуть присвоюватися й корові з гарними рогами, а *Rogán'a, Rogéta, Rogéша* й под. – малій рогатій худобі і не тільки у випадках, коли в цих тварин роги більші, ніж звичайно. В усіх частинах Українських Карпат звичайно і як клички сприймаються й такі структури, як *Доўгорóга – Доўгорóгий, Круторóга – Круторóгий, Курторóга – Курторóгий* і под., значення яких випливає із самого складу слів.

Неоднозначне пояснення отримують подібні факти і в писемних джерелах; пор. *Рогуньи* – корова з дуже великими рогами [17, с. 151], *Рогуля* тс [11/ I: 810], *Рогаль* – віл з великими рогами, що не розходяться вбоки [1, с. 314; 19/IV, с. 26]; пор. укр. *рогаль* ‘віл з великими рогами’ [20/VIII, с. 590], *Рожко* (с. Городище, кол. Київська губ.) – віл з гарними рогами [7, с. 73], *Ріжок* - віл з тонкими рогами, які трохи розходяться вбоки [19/IV, с. 21]. Як зауважує С. Венгрженевський, “на думку знавців і пошанувальників, *Рижокъ* – це найгарніші роги” [4, с. 45]. Пор., однак, *Рожкуля* – корова з гарними рогами, *Роганя, Рогачка* – просто рогаті вівці [6/2, с. 59; 7, с. 75]. По-різному пояснюють такі клички і в інших слов’янських мовах. Пор. блр. *Рагúля, Рагатúлька* – корови (в групі: “назви, пов’язані з характеристикою рогів” [13, с. 178]; пор. ще слвц. *Rohula* – корова (1755 р., 1773 р., 1792 р., 1835 р.) [31, с. 493, 494], *Rohaňa, Rohuša* – рогаті корови [35, с. 82, 85]; пор. також слвц. *rožkul'a, rohul'a, rohl'ena* – імена корів, що мають чорні роги з білими кінчиками [26/II, с. 367]. Я. Подолак, наприклад, подає апелятив *rohačka* і як назву взагалі рогатої вівці, і як ім’я тварини з короткими рогами [38, с. 625]; пор. і пол. *Rogula* – корова з великими рогами [44, с. 332], *Rožkula* – вівця або корова з закрученими рогами, *Rog* – тварина з закрученими рогами, *Roškula, Rogatka* – вівці або корови з закрученими рогами; пор. ще *rogaty* – баран з закрученими рогами [30/I, с. 158, 161]; пор. також кашуб. *Rogatka* – корова з закрученими, як у барана, рогами, *Rogal* – баран з міцними (сильними) рогами, *Rogač* – корова з великими рогами [42/IV, с. 336].

Широковідомі, перш за все, як клички волів, а потім і як клички корів на південному схилі Карпат і такі, зокрема, індивідуальні найменування, як

Кáйла, Кáйло, Кáйлоу, Кáйлак та ін. – віл, бик, буйвіл; *Кáйла, Кáйлán'а, Кáйлáва* та ін. – корова, буйволиця. Такі клички присвоюються винятково великій рогатій худобі з дуже великими й потужними рогами; пор. також у румунських селах Закарпаття *Кáйла, Кáйле, Каилуца* та ін. – корови. За нашими даними, такі імена добре збереглися дотепер саме як клички корів.

Дослідники минулого (І. Верхратський, Б. Грінченко, Є. Желехівський та ін.) також звертали увагу на лексеми *ка́йла, кáйли* pl.t. у лексичі тваринництва. У відомому словнику Є. Желехівського іменник *кайла* супроводжується таким поясненням: “угорський віл з великими рогами (великорогоий)” [11/І: 330]. І.Верхратський форму *кайли* pl.t. подав у значенні ‘угорські воли’, уточнюючи, що це сиві воли з дуже довгими рогами [5, с. 31], а записану в с. Бітля (Самбірський р-н, Льв.) як кличку *Кайлани* залишив без пояснення, зауваживши лише, що це “угорська корова” [5, с. 32]. Справді, в угорському зооніміконі дуже добре простежується лексема *kajla* ‘кривий, косий’ [24, с. 342], а кличка *Kajla* присвоюється тут також здебільшого волам, бикам, хоч знана ще й як кличка корови. О.Герман знаходить її в записях XV – XVII ст. і в одних випадках пов’язує її з поняттям “великі роги”, в інших – пояснює дефектом рогів або асиметричністю їх розташування (один ріг, наприклад, спрямований донизу й т.п.) [29, с. 453, 457, 465, 695 та наст.]. В угорських пам’ятках, за даними О. Германа, трапляється й антропонім *Kajla* [29, с. 457]. Додамо, що й серед української людності Закарпаття також поширені прізвища *Кáйла, Кáйлик* та ін. Були запозичені з угорської, а також і створені на цій основі й словацькі *Kajla* (1835 р.) [31, с. 494], *Kajlavá* [35, с. 82, 84] – корови, *Kajla* – віл з рогами, загнутими наперед [32, с. 226].

Поняття про великі роги, що широко розходяться в різні боки, знайшло відображення і в таких кличках, як *Крісла, Крісл'а, Кріслán'а, Кріслáта* та ін.; *Крыл'а, Крылán'а* та ін.; *Шір'а, Ширán'а* та ін. – вівця, коза, корова. Як кличку “кріслатої” кози в гуцульських селах Івано-Франківської області виявив лексему *Кріслата* й А. Онищук [17, с. 150]. Подана група структурно й семантично також досить прозора й легко етимологізується на слов’янському мовному матеріалі. Окремі співзвучні зооніми виявлено і в словацьких говорах; пор. слвц. *Širaňa, Široňa* – корови з широкими рогами, *Široň* – віл з широкими рогами (на Ораві) [26/II, с. 423; 35, с. 84].

Поява багатьох зоонімів в Українських Карпатах зумовлена й загнутими назад, як коса, полоззя, рогами. На базі цієї асоціації в місцевій зоонімії з’явилися такі належні сюди факти, як *Косár'(к)а, Косáра, Косаріна* та ін., *Косór'(к)а, Косúr'а, Косір'а* та ін., *Косón'а, Косán'а* та ін.; пор. *косо́рий, косора, косорістий* (про тварину) ‘з рогами такої форми’ [7, с. 75; 11/І,

с. 370; 19/ II: 291]; пор. також *косарьи, косора, косориста* – рогаті вівці (“роги гей коса”, тобто ніби коса) [7, с. 75; 17, с. 148]; пор. ще староукр. *косьрь, косорь, косорь, косрь* ‘ніж, серп’ [22/ I, с. 1299]. Не можна, вважаємо, пов’язувати варіанти кличок з *o* (у другому складі) з угорським *koszorú* ‘вінок’, *koszoruzni* ‘вінчати’. Самі угорці вважають ці лексеми одиницями невідомого походження. Нам здається, що ці слова самі угорці запозичили в східних слов’ян; пор. укр. діал. *косорити* ‘наряджатися, гарно одягатися’, *косорич* ‘франт, піжон, денді’ [11/ I, с. 370]. З урахуванням поширеності описувану групу можна кваліфікувати як зооніми широкого представлення. Однак частішими в досліджуваній сфері є факти *Косор’а* і *Косар’а* (інколи виступають паралельно). Локальний характер демонструють такі найменування, як *Косір’а, Косур’а* та деякі інші.

На цій же основі базується й група зоонімів, схожа з попередньою за характером виявленої в ній творчої активності. Налічує декілька десятків лексем. Подамо окремі з них: *Сан’а, Санка, Санчан’а, Санкеша, Санкеса, Санкеша, Санкор’а, Санкора, Санкел’а, Санкур’а, Санкура, Санкороба* та ін. Для окреслення такого розташування рогів місцеве населення використовує ще й прикметники *санкуріста, санкоріста*. І. Верхратський, наприклад, зафіксував у своїх “словарцях” такі пропріальні феномени: *Санкора, Санкорога, Санкорітка* й пояснив: “коза санкорога”, тобто з тонкими закрученими рогами [7, с. 75, 76]. Такі клички отримує здебільшого мала рогата худоба. Зрідка як клички баранів і цапів можна зустріти ще *Санкур, Санкур’, Санкеш, Санкош* та деякі інші. В окремих селах такі приклади спостерігаємо й серед найменувань інших рогатих тварин, зокрема, як клички корів.

Близькі за принципом номінації й клички *Саблэта, Саблэт* відповідно – вівця, коза, баран, цап у місцевій зоонімії є хоч і непоодинокими, але фактами обмеженого вжитку (використання); пор. ще сrb. *Сабљорога* – вівця з дугоподібними, гострими рогами [18, с. 177], *sabl̩jorogās (t)* ‘роги у вигляді шаблі’, *srporogās (t)* ‘з рогами, закрученими у вигляді серпа’, *tuorogās (t)* ‘тупі роги’ [37, с. 119].

Добре збереглися в Українських Карпатах і клички тварин з рогами, схожими на роги кози або як у цапа. Ареал цих явищ дуже широкий, точніше, зооніми *Коза, Коз’а, Коз’ан’а, Коз’ана, Козана, Козел’а, Козена, Козіц’а, Козул’а* та ін.; *Цанка, Цанура, Цанур’а, Цануріна* та ін. зnanі всюди. Сказане стосується й кличок *Козій, Козан, Козійчук* та ін., які присвоюються звичайно баранам, цапам, як зрідка й волам, бикам.

Дослідники західноукраїнської лексики звернули увагу на такі належні до розгляду факти, як *Козяна, Козуля, Козиниця* – корови з загнутими назад,

як у кози, рогами [5, с. 32; 7, с. 74; 19/2, с. 266], *Козій* – віл. До речі, з приводу останньої лексеми С. Венгрженовський, наприклад, зауважує: “роги в нього (тобто у вола – М.С.) також “розлогі”, але кінчики їх закручені наверх [4, с. 45]. У словнику Б. Грінченка знаходимо таке пояснення поданого імені: “назва вола з рогами, які розходяться вбоки, й кінці яких закручені наверх” [19/II, с. 266]. Для визначення характеру рогів, їх конфігурації в місцевій лексиці виступають і прикметники *козарістий* (: *козарісті віўці* ‘рогатий’, *козорістий* тс [16/II, с. 50]; пор. ще й сrb. *Kozorogās (t)* ‘вівця з рогами, як у кози’ [37, с. 120]. Як клички волів зареєстрував С. Венгрженовський лексеми *Цапокъ* і *Коцюба*, але в першому випадку – як ім’я вола зі спрямованими наперед рогами, що розходяться вбоки, кінці яких загнуті назад, у другому – як кличку вола з розлогими рогами, що виступають наперед, але кінчики яких загнуті назад [4, с. 45]; пор. також у І. Верхратського *Цапок* – віл з рогами, загнутими назад [5, с. 31].

В ареалах деяких інших слов’янських мов подібні зооніми – також давнє надбання. Як і в досліджуваній зоні, там вони також втратили експресивний характер і сприймаються вже як факти мови; пор. слвц. *Kozula* – корова з рогами, закрученими назад (1755 р., 1792 р.) [31, с. 493, 494], *Kozina* – корова, а іноді й інші тварини, роги яких ростуть назад [35, с. 85]; пор. також пол. *Kozula* – корова з рогами, як у кози, або такої вдачі [44, с. 333], *Koza*, *Rog* – вівці з повернутими назад рогами [30/ I, с. 80]; пор. ще пол. *koźlaty* ‘про вівцю з повернутими назад рогами’ [30/I, с. 100]; пор. і блр. *Казуля* – прудка корова [13, с. 179].

Закручені у вигляді калача роги тварини також стали стимулом для значної кількості зоонімів. За цією ознакою домашні тварини часто отримують такі імена: *Колáча*, *Колáчка*, *Колачкán’а*, *Колачíна*, *Колачкár’а*, *Колочán’а*, *Колочíста*, *Колачкорóга*, *Колочкоріжска* та ін. – вівця, коза, корова; *Колачún*, *Колачúk*, *Колáч*, *Колачістий*, *Колачкорóгий* та ін. – баран, цап, віл, бик. Ці клички поширені на всьому досліджуваному масиві, причому майже всюди виявляють прямі апелятивні відповідники; пор. *колачкорóга*, *колачкúха* та ін. ‘вівця з дуже закрученими рогами, що нагадують калачі’ (Буковина) [15/ 4, с. 68, 72]; *колічканя*, *колічка*, *колачиста* та ін. тс [17, с. 148]; пор. і сrb. *kolorogās (t)* id, *kovčerogās (t)* ‘вівця із загнутими, закрученими рогами’ [37, с. 119]. У писемних джерелах, які відбивають місцеву лексику, ми зустріли тільки *Колачьи* – вівця, в якій “роги колашські (кручені, як колач)” [17, с. 148].

Ізоглови поданих фактів як зооніми виявляють продовження і в інших слов’янських ареалах; пор. сrb. *Колорога*, *Кòлача* – вівця, коза з закрученими (покрученими) рогами [18, с. 175, 176], *Кòвчорога* – коза з закрученими рогами [14, с. 446].

Тварина, роги якої розташовані майже горизонтально, але кінці повернуті назад, отримує в Карпатах такі ще імена, як *Кл'у́ка*, *Кл'у́чка*, *Кл'учка́н'а*, *Кл'уча́н'а*, *Кл'учкоро́га*, *Кл'уко́рога* та ін. – вівця, коза, корова; *Кл'учка́н*, *Кл'учку́н*, *Кл'у́чка*, *Кл'учкани́стий* та ін. – баран, цап, віл, бик. Ці зооніми дотепер добре усвідомлюються, а тому й збереглися і використовуються в практиці присвоєння кличок. В окремих селах опитувані пов'язували такі клички ще з покрученою (покуйовдженою) шерстю тварини. Та в більшості випадків метафоризація здійснювалася (й закріпилася) на основі подібності рогів тварини з формою *клюки* – дверної ручки, скоби, крюка тощо. Іменник *клюка* в карпатоукраїнській лексиці, як і інших слов'янських мовах, – багатозначний [15/4, с. 58; 16/II, с. 43; 25/10, с. 52, 53].

В інших слов'янських мовах також можна спостерегти подібні найменування; пор. словц. *Kl'ukaňa* – корова з рогами, що нагадують клюку, ключку [26/I, с. 146]; пор. і апелятив *kl'uka* '3. вівця з загнутими назад рогами' [34, с. 120].

В описуваному значенні дослідники зафіксували ще й такі зооніми: *Чубан* – віл із загнутими всередину рогами [5, с. 31; 11/II, с. 1078], *Чобана*, *Чобанка* – корова з великими рогами [11/II, с. 1059, 1074], з увігнутими всередину рогами [5, с. 32]. У сучасній практиці присвоєння кличок таких прикладів уже не спостерігаємо. Зате, крім уже згаданих, знані ще в Українських Карпатах такі індивідуальні окреслення, як *Пі́на*, *Пі́нка* – вівця, коза, корова (пор. діал. *nína* 'люлька'), *Л'у́л'ка* тс та деякі інші.

Тваринам, що відзначаються вилopodobним розгалуженням рогів, на досліджуваній території присвоюють і такі клички, як *Ві́лка*, *Виле́ша*, *Виле́та*, *Вилка́н'а* та ін. – вівця, коза, корова, а іноді – *Ві́лка*, *Вилку́н* та ін. – баран, цап, віл, бик; пор. також сrb. *Ві́лош(к)а* – коза, *Ві́лорога* – корова з рогами, що нагадують вила [2, с. 159; 14, с. 447]; пор. ще сrb. *виласт*, *вилічаст*, *velorgās(t)* та ін. 'що має розвилку, розвилину' [23, с. 52; 37, с. 119]; пор. і словц. *Vidláš*, *Vidloš* – воли з *vidlovitýma*, тобто вилopodobними рогами [32, с. 768; 35, с. 85; 40/V, с. 93]. Нині такі факти і в словаків зустрічаються вже вельми рідко. У нас подібні найменування пам'ятає здебільшого лише старше покоління. Як кличку кози зареєстрував *Вилка* й А. Онищук [17, с. 149]. Зауважимо, що частіше, однак, такі одиниці асоціюються з гострими (а не розгалуженими) рогами.

Тільки як клички тварин (здебільшого корова) з гострими рогами широко побутують створені на запозиченій основі (пор. угор. *hegyes* 'гострий') зооніми *Гед'а*, *Гед'еш(к)а*, *Гедіш(к)а*, *Ге́да*, *Гегешка*, *Гад'еш(к)а*, *Гід'а* та ін. Із зрозумілих причин ці одиниці досить добре збереглися тільки в південно-західній і південно-східній частинах Закарпаття, хоч спорадично

їх можна спостерігати й на інших територіях південних схилів Карпат. У смій угорській мові, за даними О.Германа, кличка *Hegyés* присвоюється не лише гостророгим тваринам, але як метафора лексема *hegyes* використовується й для найменування свиней з гострими вухами, гострими кликами тощо [29, с. 566]; пор. і словц. *Hedeša* – корова з гострими рогами (1835 р.) [31, с. 494], *Hedeš* – віл, роги якого спрямовані назад [26/I, с. 92]; пор., наприклад, і сrb. *Ші́ља* – коза з гострими, як шило, рогами, спрямованими вверх [14, с. 446]; пор. ще сrb. *ши́љаст*, *ши́љат* 'загострений, шпильастий', *ши́љити* 'загострювати, відточувати' [23, с. 675].

У семантичному плані з поданими фактами групуються ще й такі зооніми, як *Бодор* '(к)а, *Бодор*, *Бодор*' відповідно – корова, вівця, коза, баран, цап, віл, бик. Таких прикладів, щоправда, небагато. Чітких ізоглос вони, за нашими даними, ніде не творять, хоч більш звичайно як клички сприймаються в зоні безпосередніх контактів з угорським етносом. Можливо, й ця невелика група етимологічно пов'язаних не з дієсловом *бость*, а з угорським *bodor*, уживаним угорцями в термінології тваринництва зі значенням 'тварина з покрученими рогами', 'довгошерста худоба' й под. [29, с. 440, 453]; пор. ще угор. *bodros* 'кучерявий' [24, с. 84]. До речі, в побутовому вжитку місцевих українців трапляється й зоонім *Бодриш* на означення собаки з кучерявою, покрученою чи скуйовдженою шерстю. Сприйняття *Бодор*, *Бодор*'а як кличок битливої тварини, що колеться рогами, базується, ймовірно, на народноетимологічних уявленнях, підкріплених своїми словами, в тому числі й лексемами *бодати*, *бодатий* та под.

Гострі, тонкі роги тварини стали поштовхом і для таких ще індивідуальних її найменувань, як *Сухорогий* – віл, бик, баран, цап, *Сухорога* – корова, вівця, коза. Часто (й всюди) в карпатоукраїнському зооніміконі простежуємо ще й такі імена тонкорогих тварин, як *Високорогий* (*Високорога*), *(Г)остророгий* (*(Г)остророга*), *Пр'аморогий* (*Пр'аморога*), *Тонкорогий* (*Тонкорогога*) та ін. відповідно – корова, вівця, коза, баран, цап, віл, бик; пор. також сrb. *Танкорога* – вівця з тонкими рогами, *Танкорогиле* – баран з тонкими рогами [18, с. 177, 179]; пор. ще сrb. *tankorogās(t)* 'тонкорогий' [37, с. 120].

Роги прямі, в основі гвинтоподібно закручені відображені в таких зоонімах, як *Баранкоша*, *Баранкол'а*, *Баран'а*, *Баранар'а* та ін. Такі імена отримують звичайно вівці. Тут ми зіткнулися, однак, з їх різним поясненням. Окремі опитувані ці факти пов'язують просто з великими, товстими, як у барана, рогами, інші – підкреслюють, що саме потужними, закрученими назад рогами зумовлені такі одиниці. А. Онищук у гуцульських селах (Івано-Франківська обл.) записав овечу кличку *Баранаре*, супроводжуючи фіксацію

пояснення: “великі, гей у барана, роги”, тобто великі, як у барана, роги [17, с. 148]. В інших слов’янських мовах також знані подібні найменування; пор. сrb. *Овнорога* – вівця з великими рогами [18: 176]; пор. ще сrb. *ovnorogas(t)* ‘вівця з рогами, як у барана’ [37, с. 119].

Коли людина абстрагується від деталей, пов’язаних з конфігурацією, розміром тощо рогів, а лише в огрубленому вигляді визначає для себе, що вони, тобто, роги, не прямі, а криві, по-різному закручені тощо, то в карпатоукраїнському зооніміконі з’являються й такі належні сюди одиниці, як *Круторогий, Круторіг, Крутач, Круторіжок, Круторіжкий, Криворіг, Криворог* та ін. чи *Круторога, Криворіжка, Криворіжкан’а* та ін., значення яких зрозуміле зі складу слів. Цей різновид дотепер добре зберігся в місцевій зоонімії. Вівці *круторіжки* знайшли втілення і в образній системі фольклору Українських Карпат: “Дивіть-кося, товариші, ци є наші вівці? Ци є мої *круторнжки* (курсив наш. – М.С.), твої плетоніжки” [12, с. 62].

З румунськими *cornút, cornúťa* та ін. ‘рогатий’ [3, с. 334] майже в усіх Українських Карпатах пов’язані клички *Корнút’(к)а, Корнút’а, Корнóта, Корніта, Корнúца, Корнúц’а* та ін. – вівця, коза чи *Корнút, Корнúц, Корнúтий* та ін. – баран, цап. Цей різновид, як переконаємося, менш різноманітний. Додамо, що й в румунських селах Закарпатської і Чернівецької областей також знані як відповідно клички овець і баранів такі, наприклад, зооніми, як *Корнúта, Корнúте, Корнúце* і *Корнút, Курнúту, Курнúшу* та ін. Писемні джерела підтверджують, що й в румунській мові за межами досліджуваної території повсюдно вживають клички з основою *cornút, cornúťa*. Пор. *Cornúťa, Cornúta, Cornút, Cornúťi, Cornčta* та ін. – вівці, *Cornutul* – баран і под.; пор. ще рум. *cornut, cornulét* ‘маленький ріг, ріжок (у тварин)’, *corníte* ‘маленькі гарні роги’ й под. [27, с. 82; 28, с. 291; 39, с. 327; 41, с. 63; 43, с. 150]. У румунській зоонімії багаточисельні одиниці (здебільшого клички овець), зумовлені згаданою лексемою, не всюди тлумачаться однаково: в одних місцях подані клички присвоюються просто будь-якій рогатій тварині, в інших – тварині з маленькими, гарними рогами, в третіх – тварині з великими рогами й т.п.

Румунські лінгвісти минулого стверджують, нібито їх пастухи занесли лексему *cornút* в Албанію, Грецію, Польщу, Словаччину і в Чехію [28, с. 293; 43, с. 152]. Справді, сусіднім слов’янам ця одиниця знана як на рівні апелятивів, так і в ролі кличок. Пор., наприклад, слвц. *kornuta, kornut(k)a, kornul’а, kurnuta, kornatka, kurnota* як назви рогатих овець чи овець з короткими рогами [33, с. 222; 34, с. 120; 38, с. 625], а Ф. Бартош визначає словом *kurnota* вівцю навіть з рівними (прямими) рогами [26/1, с. 171]; пор. ще пол. *kornuty, kornuta, kurnuto* та ін. ‘рогатий; що має роги (про вівцю,

барана)'; 'вівця (баран) без хвоста' [30/II, с. 96]. Ми, щоправда, не знайшли в польських і словацьких джерелах відповідних зоонімів, хоч цілком можливо, що останні є і в цих мовах. Припускаємо, однак, при цьому і зворотний (через Грецію) шлях лат. *cornuta* 'рогата худоба' [10, с. 263], адже пастівництвом на Балканах активно займалися в минулому і греки, і албанці, й інші народи, що тут проживали.

Український різновид аналізованих фактів – це, поза сумнівом, – наслідок українсько-румунської взаємодії. В. Махек також зауважує, що українське *корнута* – це запозичення з румунської через посередництво румунських пастухів [33, с. 222]. На думку Д. Кранджалова, ця лексема як термін пастівництва з української мови через словацьку й польську потрапила і в Моравію, тому-то цей автор включив її в список слів (всього 24), які він вважає румунізмами.

На території Українських Карпат розглядувані факти в багатьох випадках виявляють апелятивні відповідники, хоч, як ми помітили, окремі ім'яреки використовують їх винятково як клички тварин. Семантично такі зооніми також виявляють розбіжності: в більшості зафіксованих уживань *Корнута*, *Корнут'а*, *Курнута*, *Курнут'а* й под. сприймаються просто як клички рогатої худоби, як, скажімо, й *Рогал'а*, *Рогул'а* й под. З таким, до речі, значенням їх реєструють й окремі писемні джерела; пор. *Корнута* – рогата вівця [6/ІЮ, с. 228; 7, с. 74; 11/І, с. 367], *Корнуца* 'вівця з прямими рогами' [15/4, с. 80]. Та є чимало випадків, коли такі клички присвоюються тварині (вівця, коза) з більшими, ніж звичайно, рогами або навіть тварині з маленькими різьками, або з надломленим (зі зламаним) рогом тощо, хоч для цього у побутовому вжитку використовують ще й такі одиниці, як *Кырн'а*, *Кырнбн'а* та ін. Пор., наприклад, і срб. *Крња*, *Крњорога* – вівці зі зламаним, ушкодженим рогом [18, с. 176], *крња* 'віл без рога; каліка, людина з фізичними вадами (без вуха, ока, руки тощо)' [23, с. 226, 227] й под.; пор. ще рос. *корноэшка* 'карнавуха тварина', *корноухий*, *корнокрылый*, *корнохвостый* 'у кого відрізане вухо, крило, хвіст' [9/II, с. 164], *корнопáлый* 'у кого немає одного або більше пальців', *корносы́й*, *курносы́й* 'у кого ніс нібито вкорочений, малий, притуплений, піднятий' [9/II, с. 166].

Тематично поданий різновид зоонімів стосується передусім овець, кіз, баранів, цапів. Дуже рідко такі найменування, як *Корнута*, *Корнут'а* й под., переносяться на інші рогаті тварини. І в мові-джерелі вони майже виключно присвоюються малій рогатій худобі, де й з'явилися як апелятиви, а вже потім "переросли" в клички рогатої худоби. На досліджуваній території спостерігаємо й такі побутові ситуації, коли іменами *Корнута*, *Корнут'а*, *Корніта* та ін. називають, наприклад, корів з невеликими, як у *корнуті*, тобто

рогатої вівці, рогами, і тоді в цьому є побутова потреба – уникнути одноіменності серед тварин, перш за все, одного виду.

Для індивідуалізації безрогої тварини, але завжди такої, для якої наявність рогів також є її природним атрибутом, у лексиці досліджуваної території використовують ще слова *безрогий*, *без ро́гі*, *шутий* (*шутый* та ін.)

Питома вага кличок, що базуються на субстантивно вживаних формах *безрогий* - *безрога*, – незначна. Наші матеріали засвідчують, що такі зооніми, як *Безрога*, *Безрожка* й под. – корова, вівця, коза, чи *Безрогий* – віл, бик, цап, баран, хоч і знані на всій території, однак їх місце в складі зоонімів хистке, оскільки ці лексеми сприймаються звичайно як апелятиви, а тому потрібен контекст, щоб кваліфікувати їх як зооніми.

Значно повніше в карпатоукраїнській зоонімії представлений інший різновид належних сюди кличок домашніх тварин, а саме клички, зумовлені лексемою *шутий* (*шутый* та ін.); пор. рум. *ciut, ciută, ciúti, ciúte* 'безрогий, однорогий' [3, с. 277]. Ця група зоонімів відзначається й значною різноманітністю. Як ілюстрації подамо лише окремі приклади, як-от: *Шута*, *Шут'а*, *Шутол'а*, *Шутка*, *Шуткол'а*, *Шутан'а*, *Шуткан'а* та ін. – вівця, коза, корова чи *Шутий*, *Шутак*, *Шут'ак*, *Шутан*, *Шутко*, *Шуткун*, *Шутош* та ін. – баран, цап, віл, бик. Зауважимо: лексема *шутий* як в апелятивному вжитку, так і в якості зооснов широко znana місцевому населенню. У своїй більшості такі одиниці стосуються звичайно безрогої тварини, хоч трапляється, що в Карпатах ці назви переносять також і на безхвосту тварину або ж на тварину з вкороченим і под. хвостом, на тварину з короткими вухами тощо. М. Онишкевич, наприклад, реєструє (бойківські говори) слово *шэтий* в таких значеннях: 'безрогий (про корову, вівцю)'; 'безрогий і безвухий або скоріше з маленькими вухами' [16/II, с. 26]. Зустрічаємо ще й такі дистрибуції, як *шута корова* 'безхвоста корова'; *шутий хомут* 'хомут без ріжків зверху'; *шута шийа* 'оголена, не прикрита коміром шия' й под.

У літературі зафіксовані: *Шутуля* (с.Бистриця, біля с.Кути, Ів.-Фр.; с.Пузняківці, Мукачівський р-н, Зак.) [6/I, с. 49; 7, с. 74], *Шута* – безрога корова (порода) [5: 32: 11/II, с. 102], *Шукьи* – безрога коза (гуцульські села, Ів.-Фр.) [17, с. 150] та ін.

В ареалах інших мов знайшли продовження рум. *Şuta, Ciut, Şúti, Şuta, S'iuúti* та ін. – назви і клички безрогих і навіть безвухих овець, кіз, корів, волів, а нерідко й тварин з маленькими вухами [27, с. 83; 28, с. 291; 36, с. 336; 39: 327; 41: 63]; пор. і блр. *Шутая, Шута* – безрогі корови [13: 178]; пор. також слвц. *Љута* id [26/II, с. 436], *Šuták, Šutena, Šuta* – безрогий баран, цап, вівця, коза [26, с. 436; 34, с. 113, 120; 40/IV, с. 474], *Šuta, Šutaňa, Šutka* – імена безрогих кіз, *Šutiak, Šuti, Šutey* – безрогі барани [38, с. 625]; пор. ще

срб. *Шэћак, Шўталь* – безрогі барани, *Шута* – безрога коза [18, с. 180]; пор. і блг. *шютый* ‘безрогий, комолий’: *шюта коза, шута овца, шут волъ* [8/5, с. 590; 591].

На території Українських Карпат зооніми *Шўт’а, Шўта, Шўтий* та ін. дотепер добре збереглися, часто залучаються для індивідуалізації безрогої або з дуже маленькими рогами тварини. Тут вони, мабуть, були підтримані в минулому безпосереднім контактом з румунським етносом, хоч етимон цих найменувань, можливо, й не румунський, про що свідчать, наприклад, і білоруські відповідники, й широка дистрибуція лексеми *шўтий* в західноукраїнських говорах, і використання слова в інших класах онімів; пор. антропонім *Шутей* (с. Зелена, Верховинський р-н, Ів.-Фр.) [45, с. 449], поширені на Закарпатті, наприклад, прізвища *Шутяк, Шутáк, Шўтий, Шуткó*; пор. також *Шўта* – балка (с. Гвоздів, Васильківський р-н, Київська обл.), річка (басейн Дністра і Бугу), *Шутéнька* – село (Кіровоградська обл.) [21, с. 628, 629].

І насамкінець. Ставши втіленням певних ознак, якостей, особливостей тварини, обставин її життя тощо, більшість з опрацьованих зоонімів (80%) досить легко семантизується. У карпатоукраїнському зооніміконі, як переконуює поданий матеріал, дотепер спостерігаємо тенденцію зберегти цю систему звичних і комунікативно давно відпрацьованих одиниць.

Клички тварин, мотивовані їх реальними ознаками, ближчі до апелютивів, ніж будь-який клас власних найменувань. Та якими б не були справжні мотиви появи зоонімів, усі вони відбивають природний процес пізнання, і людина, присвоюючи тварині певне ім’я (імена), по суті, вводить оточуючий світ у контекст своєї культури, освоює, онтологізує саме його, а не тварину, якій вона надає це ім’я.

Скорочення

Власне мовні скорочення
 блг. – болгарська мова
 блр. – білоруська мова
 кашуб. – кашубська мова
 лат. – латинська мова
 пол. – польська мова
 рос. – російська мова
 рум. – румунська мова
 слвц. – словацька мова
 срб. – сербська мова
 угор. – угорська мова

чес. – чеська мова
id. – один і той же; той самий
тс. – один і той же; той самий
Скорочення територіальних найменувань
Зак. – Закарпатська область
Ів.-Фр. – Івано-Франківська область
Льв. – Львівська область
Чрнвц. – Чернівецька область
губ. – губернія

Література

1. Словник української мови / Білецький-Носенко П.; Підготував до видання В.В. Німчук. – Серія: Пам'ятки української мови. – К.: Наукова думка, 1966.
2. Богдановић Недељко. Називи и имена брва у околини Сврљга // Ономатолошки прилози – I. – Београд: Српска Академја наука и уметности, 1979. – С. 155 – 165.
3. Румынско-русский словарь/ Болокан Г., Медведева Т. и др. – Москва-Бухарест, 1980.
4. Венгрженовский С. Рабочие воли в Брацлавщине и их номенклатура // Киевская старина. – К., 1898. – Т.LXII. – С. 36 – 49.
5. Верхратський Іван. Початки уложення номенклатури і термінології природописної народної. – Львів, 1872. – Вип.5. – С.1 – 40.
6. Верхратський Іван. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів: Збірник філологічної секції наукового т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1899 – 1901. – Ч.1 – 2. – 628 с.
7. Верхратський Іван. Нові знадоби номенклатури і термінології природописної, народної, збирані між людом: Збірник математично-природописно-лікарської секції т-ва ім. Шевченка. – Львів, 1908. – Т. XII. – С. 54 – 89.
8. Геров Найдан. Речник на българския език. – София: Български писател, 1975 – 1978. – Т. 1 – 6.
9. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. – М.: Рус. яз., 1981 – 1982. – Т. I – IV.
10. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. – М.: Рус. яз., 1976.
11. Желеховський Є, Недільський С. Малорусько-німецький словар. – Львів, 1886. – Т.1 – 2.
12. Коломийки. – К.: Наукова думка, 1969. – 603 с.
13. Лобач С.Г. Заонімы (уласныя назвы – мянушкі кароў) // Беларуская аанамастыка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – С. 176 – 180.
14. Луковић Милош Д. Ономастика села Гајтана у горњој Јабланици. – Ономатолошки прилози. IV. – Београд, 1983. – С. 389 – 452.